

Yassı Taş Mezar Kültürü ve Türk Etnogenezi

Slab Grave Culture and Turkic Ethnogenesis

Elvin YILDIRIM¹

Öz

Erken Türk tarihi ile alakalı muhtaç olduğumuz kaynakların başında hiç şüphesiz Çin kaynakları gelmektedir. Çin kaynaklarının erken devirlerde ilk olarak hayvan derilerine kaplumbağa kabuklarına, hayvan kemiklerine ve tunç malzemelere yazıldığı bilinmektedir. Daha sonra bambu ve kâğıt üzerine tarihî kayıtların düşüldüğü görülür. Bu kayıtlar elbette Türk tarihi ve kültürünü aydınlatma hususunda önemli başvuru kaynaklarımızdır. Bunun yanı sıra maddi kültür bakıyeleri tarihî kaynaklarla beraber değerlendirildiğinde karanlıkta kalan pek çok hususun aydınlatılmasını sağlamaktadır. MÖ II. bin yılda Güney Sibiryana'nın neredeyse tamamında atlı, konargöçer, savaşçı bir topluluk yaklaşık 1000 yıl boyunca tüm bu toprakların hâkimi idi. Andronovo Kültürü olarak literatüre geçen bu çağ toplumunun geride bıraktıkları maddi kültür kalıntıları MÖ I. bin yıldan itibaren gelişmeye, değişmeye başlamıştır. Mezarlardaki insan tipolojisi farklılık göstermeye başlamıştır. Evropoid bir topluluğun Mongoloidler ile karışmaya başladığı gözlenebilmiştir. Bu kültür dönemine ait maddi kalıntılara Hakasya topraklarından sonra tesadüf edilmemiştir. Fakat bu topluma ait geleneklerin bugün arkeologlar tarafından farklı adlarla anılan kültür dönemlerinin maddi kalıntılarında yaşamaya devam ettiği tespit edilmiştir. Bu bakımdan bu çalışma ile Hakasya ötesinde, Baykal ve Moğolistan topraklarında Andronovo Kültürü insanların hangi kültürel geçiş dönemleri ile Moğolistan'a geçiş yaptığı ve Türklerin ataları ile akrabalıkları ortaya konulacaktır. Bununla beraber MÖ I. bin yıldan itibaren Türklerin ataları tarafından Çin kaynaklarında zikredilen boyların yukarıda ifade edilen konargöçer muharip boylarla olan bağlantıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Yassı Taş Kültürü, Andronovo Kültürü, Hiung-nu, Türk, Arkeoloji

ABSTRACT

Undoubtedly, Chinese sources are one of the most important sources about early Turkic history. Early Chinese sources were first written on turtle shells, animal bones, and bronze materials. Later, historical records were written on bamboo and paper. These records are, evidently, important reference sources for illuminating Turkic history and culture. In addition, when the material culture remains are evaluated together along with the historical sources, many issues that remain in the dark are elucidated. In the second millennium BC, an equestrian, nomadic, warrior community dominated nearly all of Southern Siberia for approximately 1,000 years. The remains of the material culture left behind by the society of this era, which is referred to in the literature as the Andronovo Culture, began to develop, and change since the first millennium BC.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elvin Yıldırım (Doç. Dr.), İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: elvinyildirim@aydin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7529-1875

Başvuru/Submitted: 01.09.2023

Revizyon talebi/Revision requested: 08.10.2023

Son revizyon/Last revision received: 04.04.2024

Kabul/Accepted: 25.04.2024

Atf/Citation: Yıldırım, Elvin. "Slab Grave Culture and Turkic Ethnogenesis." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 34, 1 (2024): 47-62.

<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1353733>

Specifically, the human typology in the graves begins to differ. Scholars observe that an Evropoid community began to mix with mongoloids. The material remains of this cultural period were found within the territory of Khakassia. However, scholars find that the traditions of this society continue to live on in the material remains of the cultural periods, which archaeologists call by different names today. In this respect, this study intends to reveal the cultural transition periods through which the people of the Andronovo Culture in the lands of Baikal and Mongolia beyond Khakassia passed to Mongolia and their kinship with the ancestors of the Turks. Moreover, the study emphasizes the connections of the tribes mentioned in Chinese sources by the ancestors of the Turks from the first millennium BC onward with the abovementioned nomadic warrior tribes.

Keywords: Slab Grave Culture, Andronovo Culture, Xiongnu, Turk, Archaeology

EXTENDED ABSTRACT

Lake Baikal and its surroundings feature a grave-building culture that draws attention due to its unique style. These tombs, which are especially dense in the lands east and south of Lake Baikal, can be also found along the Orkhon Valley. Debates focus on the chronological beginning and end of this period, which is called the Slab Grave Culture. In addition, the opinions put forward are diverse, because the Huns also practiced this culture. In this respect, revealing the chronological relationships of the Slab Grave Culture with preceding cultures and its successors is necessary. The Karasuk Culture is one of those viewed as a chronological contemporary of the Slab Grave Culture. The material cultural elements of the Karasuk Culture period, which were determined to spread toward the lands in the north of China, the South Siberian Altai–Sayan environment and the lands of Kazakhstan, were similar to those of the Andronovo Culture to a large extent. It was named after the first findings, which were discovered near the Karasuk River and dated to 1200 BC. Against this background, inferring on the earlier ancestors of this community, which is considered to have spread from Baikal and to the homeland of the Turks, is possible. Understand the early dates of the graves of the Slab Grave Culture has become easy due to the fact that connections with the Karasuk Culture have been revealed, that is, they are direct heirs of the Andronovo Society. The era recorded in the literature as the Andronovo Culture was created by a nomadic, warlike community at the beginning of the second millennium BC. Originating from the Ural region, the people of this cultural period spread throughout Southern Siberia. Moreover, the Karasuk Culture followed this cultural society, whose last spreading area was Khakassia and its surroundings, in terms of traditions and customs. Although the Karasuk Culture now dominates Siberia and its environs, the Slab Grave Culture dominates further east, beyond Baikal, and in Mongolia. Additionally, many material culture remnants from the Karasuk Culture period have been obtained in the western territories of Mongolia. The Andronovo people, who controlled this vast area for approximately 1,000 years, have not been erased from history. It began to develop with environmental relations and turned into a more advanced society. Many developments have occurred in social life, governance, and technology. Migration also influenced cultural changes. This period marked the transition from the Bronze to the Iron Age, which was not a sharp transition. Although iron products were obtained from graves, bronze also maintained its place to a certain extent. Products made from gold and silver have also been identified to some

extent. Circa 1000 BC, the closest neighbour of the nomads began to give its first historical records. The Chinese contributed to the elucidation of the material culture periods in Siberia and Mongolia through their early historical records. The early history of the nomads who made Inner Asia their home and inscribed their names in early written sources necessarily intersects with the Andronovo Culture. This also becomes apparent with the existence of the Karasuk Culture. The period of tribes, which are seen as the ancestors of the Turks during the Zhou Dynasty era in Chinese sources, corresponds to the final stage of the Andronovo Culture and the beginning periods of the Karasuk Culture in Siberia. Experts examining the material remains of the Scythians, Vusuns, Huns, and Turks discovered common points in their comparisons with the Andronovo Culture. The fact that the Andronovo Culture is not visible within the territory of Khakassia can be explained by its transformation into the Karasuk Culture and its introduction into the Baikal region and beyond (at this point, it was called the Slab Grave Culture) and by the mention of tribes, such as Rong, Di, and Yi (their ancestors before the Huns as per the Chinese sources in this geography). Here, there is unquestionably a cultural continuity. This kinship relationship continued in a complex manner as the Andronovo, Karasuk–Slab Grave, Tagar–Taştık (Scythian Age), and Hun Cultures. Both burial practices and findings obtained from the graves clearly demonstrate this situation. This study examines the connections among the four cultures through the features of the grave structure and the products retrieved from the graves. Moreover, the study reveals the connections between the ancestors of the Huns mentioned in Chinese sources and these cultural periods based on archaeological studies. In this context, findings obtained particularly from archaeological studies conducted by Russian archaeologists have been considered. Efforts have also been made to utilize Chinese sources in addition to this. The main idea concept is that the Andronovo Culture entered Baikal and its environs and moved into Mongolia as the Slab Grave Culture. Scholars determined that the Xiongnu continued this burial culture. This rectangular burial culture, which came into the Orhun Valley, continued to be practiced by the Turks.

Konar Göçer Hayatın Başlangıcı Türk Etnogenezinin Şekillenışı

Sovyet arkeologlar Türkistan coğrafyasında XX. yüzyılın başlarından itibaren yaptıkları keşifler ve kazılar ile Türk tarihine pek çok açıdan ışık tutmuşlardır. Özellikle arkeolojik çalışmalar sonrası yapılan değerlendirmeler Andronovo Kültürü olarak literatüre kaydedilen kabileler tarafından MÖ II. bin yılın başında konargöçer yaşam tarzının benimsendiğini göstermektedir. Mezarlardan elde edilen hayvan kemikleri ve atın binek hayvanı olarak kullanıldığını işaret eden malzemeler bu değerlendirmeleri kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber bu kültür dönemi topluluğunun Türkistan'ın en ücra köşelerine kadar sokulmasının ancak mobilize bir yeterlilikle gerçekleşebileceği de düşünceler arasındadır. Erken maddi kültür kalıntıları içerisinde tarım işlerinde kullanılan malzemelerin olması yarı yerleşik pastoral yaşam sürdüklerini göstermektedir. Khazanov'a göre yarı yerleşik pastoral içerisinde iktisadi hayatta tarımın bulunması onu, yarı göçer pastoralizmden ayıran en önemli unsurdur.¹ Yarı yerleşik pastoralizmde aileler mevsime bağlı, kısa mesafeli ve daha kısa süreli göç hareketi yapar, "avul" adı verilen köylerinde kış için hayvan yemi stoku yaparlar.² Andronovo topluluğu da ırmak kenarlarına yaptıkları avullarda yaşar, büyük baş hayvancılık ve tarım ile uğraşırlardı. Ural Irmağı'nın yukarı kısımlarında en erken buluntularının elde edildiği Andronovo toplumu hayvancılık ekonomisinin gelişimi, atın binek hayvanı olarak kullanılması ve tekerlekli arabalarının verdiği hızlı ve toplu hareket kabiliyeti ile İç Asya'ya doğru yayılmıştır. Konargöçer yaşam da küçükbaş hayvancılığa geçilmesi ile başlamıştır.

Yukarı Ural bölgesinde tespit edilen mezar ve yerleşim kalıntılarından elde edilen bulgular, Andronovo Kültürü olarak anılan topluluğa ait maddi kültür kalıntılarının kronolojik bakımdan tahlillerine göre MÖ 2150 yıllarına tarihlendirilmiştir. Bu dönem bakiyeleri ise çok farklı bir adla, Koptyakov buluntuları olarak literatüre geçmiştir.³ Bu kültür için daha önce elde edilenler arasında Andronovo Kültürü'nün en erken safhasıdır diyebiliriz. Yeni bulguların ise bu kronolojik tabloyu değiştirmesi mümkündür. Rus arkeologlar tarafından farklı adlandırılmış olsalar da aynı coğrafyada ortaya çıkmış bu kültürler akrabadır ve aynı soydan gelmişlerdir.⁴ Keramikler üzerinde yapılan sınıflama ve tasnif çalışmaları sonrasında ise Andronovo toplumunun hangi tarihî aralıkta nerelerde buldukları ortaya konulabilmiştir. Bu tasnifleme ve sınıflama işlemi ise keramiklerin yapı ve üzerindeki bezemeler göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Keramiklerin tasnifine göre Andronovo Kültürü'nün kendi içerisindeki çağ bölümüne göre Federovo safhasına ait keramikler Rusya Altayları ve Üst Ob çevresinde MÖ 2000'lere, Ural

1 Anatoly M. Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015), 101.

2 Khazanov, *Göçebe ve Dış Dünya*, 102.

3 Viktor Alekseyeviç Zah, "Koptyakovskaya Kultura v Nijnem Pritobolye", *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii* 2/17 (2012), 29-40.

4 Konstantin Viladimiroviç Salnikov, "Andronovskiye Poseleniya Zauralya", *Sovetskaya Arkheologiya* XX (1954), 214.

ardında MÖ 1980'lere ve Yenisey mansabında MÖ 1900'lere tarihlendirilmişlerdir.⁵ Böylece bu kronolojik izaha göre Andronovo Kültürü Çağı'nda yaşamış boy gruplarının en erken dönemden itibaren nerelerde bulduklarını anlayabilmekteyiz. Buna göre bu boy topluluklarının tam da Türklerin ana yurtlarının neresi olduğu tartışmaları içerisinde önerilen sahaları kendilerine yurt tuttıkları anlaşılmaktadır. Bu coğrafya hem Türk adı verilen bir milletin ve atalarının doğuşuna ev sahipliği yapmış hem de toplumlar arasındaki iktisadi ilişkilerin yürütülmesindeki temel yollar üzerinde kendi gelişiminde zirve yapmıştır. Kaipakar'a göre MÖ 1700'lerden itibaren Ural-İrtiş arasındaki bozkır ve orman kuşağındaki gelişmeler, Erken Tunç Çağı'nın zirvesinde Akdeniz ve Anadolu kültürleri ile iktisadi ve kültürel etkileşime girmiş; Büyük İpek Yolu'nun başlangıcı da bu dönemde şekillenmeye başlamıştı.⁶ Bu bakımdan tunç üretilmeyen Çin'de, kuzey bozkırları ve Çin arasındaki geliş gidişlerle kültürel aktarımın gerçekleşmesini ve tuncun Çin'e girişini anlamak mümkün hâle gelmektedir. Atlı konargöçerler muharip şahsiyetleri ile meydana getirdikleri Bozkır Kültürü'nü ve bu kültüre ait maddi kültür öğelerinin çok geniş sahalarda yayılmasını sağlamışlardır.

Tüm iklim değişikliklerine rağmen Sibirya'daki Angara ve Selenge kolları ile birlikte dünyanın en uzun akarsularından olan Yenisey havzası, Andronovo Kültürü Dönemi'nde yaşayan topluluğa son ev sahipliği yapan mekân olmuştur. Bu coğrafya Andronovo Kültürü'ne ait boyların vücuda getirdikleri maddi kalıntıların arkeolojik kazılar sonrasında tespit edildikleri son yerlerdir. Bu coğrafyanın doğusunda kalan topraklarda ise bu topluluğa ait maddi kalıntılar henüz tespit edilmiş değildir. Fakat bu toplulukların geride bıraktıkları medeniyete benzer pek çok arkeolojik kalıntı tespit edilmiştir. Bu kültür dönemlerinin farklı adlarla literatüre kaydedildiği açıktır. Kanaatimize göre Altay Sayan bölgesini yaklaşık bin yıl boyunca yurt tutan Tunç Çağı'nın muharip bozkırları aslında ortadan yok olmamışlardır. Bu topluluk, Demir Çağı boyunca, bölgenin Çin'in kuzeyindeki kabilelerin göçüne maruz kalmaları sebebi başta olmak üzere antropolojik, kültürel bir gelişime ve değişime uğramışlardır. Bu tekâmül, etkileşim içerisinde bulunan topluluklar içerisinde kaçınılmazdır ve doğal bir süreçtir. Andronovo Kültürü'nün hemen ardından aynı maddi kalıntıları bırakan fakat literatüre yeni bir kültür dönemi olarak kayda geçirilen Karasuk Kültürü Dönemi başlamıştır. Aynı coğrafyada tespit edilen bu kültür dönemi kalıntılarında yapılan incelemeler bu kültür döneminde Andronovo Kültürü geleneğinin baskın bir şekilde devam ettiğini göstermiştir.

Yenisey havzası boyunca maddi kültür bakiyesi bulunan Karasuk Kültürü aynı zamanda Kazakistan bölgesinde de yayılmış bir kültür dönemi idi. Bu durum, Kazakistan bozkırlarını takip ederek Yenisey havzasına gelen Andronovo boylarının otlak arayışı için geri dönüş hareketi olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber Kazakistan'da Karasuk Kültürü'ne çağdaş

5 V. İ. Molodin, A. V. Epimohov ve J. V. Marçenko, "Radiouglerodnaya Hronologiya Kultur Epohi Bronzi Urala i Yuga Zapadnoy Sibiri: Printsip i Podhodi, Dostijeniya i Problemi", *Vestnik Novosibirsk Gosuderstvenna Universitata, Seriya Istoriya, Filologiya* 13/3 (2014), 145.

6 K. Kaipakar, "Eski Dönemde Kazakistan", *Kazakistan Tarihi Makaleler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007), 11.

olarak değerlendirebileceğimiz Andronovo Kültürü'nün son safhası ve Demir Çağı başına tarihlenebilecek Begaz Dındıbay Kültürü mevcut idi. Yenisey havzası etrafında Karasuk Kültürü'nün ardından Tagar Kültürü ve hemen onun ardından Taştık Kültürü dönemleri yaşanmıştır. Kiselev, MÖ I. bin yıl sonrasına kendi arasında safhalara ayırdığı bu dönemi İskitlere atfetmiş ve ilk evrenin Karasuk Dönemi'nde filizlendiğini belirtmiştir.⁷ Artık bu coğrafyanın erken tarihi hakkında ilk ürünler olan Çin kaynakları tarihî malumatlar vermeye çöktan başlamıştır. Çin kaynaklarına göre MÖ 1000'lerden itibaren bölgede artık Türk boylarının bulunduğu tespit edilebilmektedir. Diğer taraftan az önce bahsettiğimiz kültür dönemlerinin bir uzantısı olduğunu düşündüğümüz bir başka kültür dönemi daha literatüre geçmiştir. Bu kültür Baykal ve çevresinde yayılmış ayrıca Moğolistan içlerine kadar uzanarak geniş bir sahada yayılma imkânı bulmuştur. Bu kültür literatürde “Yassı Taş Mezar Kültürü” veya “Plaka Taş Mezar Kültürü” olarak anılmaktadır. Bu geniş coğrafyada yaşamış konargöçer boylara ait mezarlar, mezar yapı üslubu ve mezar buluntuları bakımından Andronovo Kültürü sonrasında ortaya çıkan Karasuk ve Begaz Mezarları ile çok benzer bir şekilde örtüşmektedir.

Andronovo Kültürü ve Sonrasında Kültürel Gelişim

Andronovo Kültürü'nün son aşamasında Kazakistan'da özellikle Kazakistan'ın merkez ve doğu kısımlarında yüksek taş levhalı mezarlar tespit edilmiştir. Bu mezarlar Andronovo Kültürü'nün son safhalarına aittir ve “Begaz Dındıbay/Dındıbay Kültürü” olarak ayrı sınıflandırmaya tabi tutanlar da bulunmaktadır. Bu dönemle ilgili olarak yakın zamanlarda yeni bir çalışmanın kaleme alınmış olması sevindiricidir.⁸ Bununla beraber bu dönem mezarları üzerine çalışmaları ile meşhur Margulan ve Orazbayev, Begaz Dındıbay olarak anılan mezarları ve yerleşimleri MÖ X.-VIII. yüzyıllar arasına tarihlendirmiş ve devasa granit levhalı bu mezarların ataerkil toplum yapısında görülen mülkiyet anlayışındaki değişim sonrası toplum içerisinde önde gelen üyeler için tazim edildiklerini belirtmiştir.⁹ Kızlasov ve Margulan 1950'de Begaz mezarı üzerine yaptıkları çalışmada elde ettikleri ok ucunun çok karakterize olduğunu ayrıca Doğu Avrupa'da İskitlere ait söz konusu benzer ok ucu tiplerinin VII -VI. yüzyıl arasına tarihlendirildiğini diğer taraftan bu ok uçlarının Moğolistan'da bulunan Yassı Taş Mezarları'nda çok fazla elde edildiğini, Kiselev'in çalışmalarına göre bu ok uçlarının Sibiryadaki oranının %24 iken Moğolistan'da %41 olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰ Görüldüğü üzere mezarlarda ortak ürünlerin mevcudiyeti ortadadır. Ayrıca Gryaznov, granitten yapılmış yüksek levhalı ve bir girişi bulunan Begaz ve Dındıbay mezarlarının hem Andronovo hem de Karasuk Kültürü ile bağlantılarını ortaya koymuştur. Gryaznov, elde ettiği bulgulara göre

7 Sergey Vilodimiroviç Kiselev, *Drevnyaya Istoriya Yujnoy Sibiri* (Moskva: Akademii Nauk SSR, 1951), 251.

8 Ahmet Ziya Bayburt, *İskit Kültürünün Oluşum Evresinde Begazı-Dındıbay Kültürü* (Ankara: Atayurt Yayınları, 2022).

9 Alkey Hakanoviç Margulan ve Abdulmanap Medeuovic Orazbayev, “Begazı-dındıbayevskaya kultura”. *Drevnyaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana* (Alma-Ata: Nauka, 1966), 161-163.

10 Leonid Pomanoviç Kızlasov ve Alkey Hakanoviç Margulan, “Plitoçniye Ogradı Mogilnika Begazı”, *KSİİMK*, XXXII, (Moskva-Leningrad: İzd. Nauk, 1950), 135.

Begaz Dındıbay Kültürü'nün sahibi topluluklar ile Kazakistan'daki ön İskitler/Andronovo bağlantılarını ortaya koymuştur.¹¹ Bununla beraber Gryaznov, Begaz ve Dındıbay ile aynı özellikleri bulunan diğer dönem mezarlarının Yassı Taş Mezar Kültürü ile benzerliğini kabul etmemiş, söz konusu benzerliklerin ilk bakıştaki üstünkörü bir izlenim olduğunu ifade etmiş ve merkezî Kazakistan'daki eski kabilelerin Moğolistan'daki gibi dikey olarak yerleştirilmiş mezar duvarı inşa etme yöntemi olmadığını ifade etmiştir.¹² Bu elbette mümkündür fakat Gryaznov Moğolistan'daki yassı taş mezarlarının Yenisey veya Kazakistan menşeli olabileceği ihtimali üzerinde dahi durmaz. Fakat Andronovo dönemi karakterini yansıtan ve akabinde Karasuk Kültürü Dönemi'nde kullanıldığı bilinen Seymin-Turbin tipli balta ve diğer ürünler Moğolistan'da da keşfedilmiştir.¹³ Kiselev tarafından zikredilen ok oranlarının Moğolistan topraklarında oran olarak daha fazla oluşu da oldukça dikkat çekici bir husustur.

Bununla beraber Begaz Dönemi'ndeki gibi dikine yerleştirilmiş levha uygulama tekniği Sibirya'da da mevcuttur. Bu üslupta granit levhalı kurganların bilinen en büyük örneği Büyük Salbık Kurganıdır. Bu kurgan MÖ IV. yüzyıla, Tagar Kültürü dönemine tarihlendirilmiştir. Açılmadan önce 11 metre yüksekliğe ulaşan kurgan 70x70 metre ölçülerinde ve kare şeklindedir. Devasa boyutlardaki yatay ve dikey olarak yerleştirilen taşların yaklaşık yüz kilometre ötedeki Yenisey kıyılarından getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Granit levhaların boylarının 5 metre yüksekliğe ve ağırlıklarının toplamda 50 tona ulaştıkları ifade edilmiştir.¹⁵ Tagar Kültürü kazılarını yapan Kiselev, bu kültürün Karasuk Kültürü temeli üzerine kurulduğunu ve alet edevat, mezar gömü üslubu ve süslemeler bakımından aynı özelliklerin devam ettiğini belirtmiştir.¹⁶ Yenisey Bölgesi'ndeki bu kültür sürekliliği Tagar ve Taştık Kültürü boyunca devam etmiştir. Tagar Kültürü döneminde araştırmacıların ittifaken üzerinde durdukları husus Yenisey Bölgesi'ndeki İskitlerin varlığıdır. Bununla beraber Taştık Çağı'nda ise Hunların varlığından bahsedilmektedir. Elde edilen maddi kalıntılar da Taştık Kültürü Dönemi'ndeki Hun bağlantılarını açıkça göstermektedir. Nihayetinde Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na kadar Asya nüfusunun fiziki ve kültürel antropolojilerinin evropoidlerin hareketliliği sayesinde değiştiği ortadadır. Rasyonu'ye göre Türkler üç büyük ırk ailesinden Evropoid ırk içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁷

11 Mihail Petroviç Gryaznov, "Pamyatniki Karasukskogo Etapa v Tsentralnom Kazahstane", *Sovetskaya Arkheologiya* XVI, ed. M.İ. Artamanov, (Moskva: 1952), 162.

12 Gryaznov, "Pamyatniki Karasukskogo Etapa v Tsentralnom Kazahstane", 158.

13 Vitali V. Volkov, "Early Nomads Of Mongolia", *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*, ed. Jeannine Davis Kimbal-Vladimir A. Bashilov-Leonid T. Yablonsky, (Berkeley, CA: Zinat Press, 1995), 321.

14 Elvin Yıldırım ve Kürşat Yıldırım, "Güney Sibirya Seyahati 3/Hakasya", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (Ağustos, 2017), 44.

15 Elga Borisovna Vadetskaya, *Sibirya Kurganları*, çev. Atilla Bağcı. (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014), 56.

16 Kiselev, *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, 186.

17 László Rásonyi, *Tarihte Türklük* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 4. Baskı, 1966), 7.

Yassı Taş Mezar Kültürü'nün Yayıldığı Saha

Zabaykal olarak adlandırılan sahada ilk Yassı Taş mezarları kazısı G. F. Miller tarafından yapılmış ve 17 mezar kazılmıştır.¹⁸ Baykal Gölü'nün etrafını çevreleyen topraklarda (Pri Baykal) ise ilk kazı çalışması, 1881 yılında Agapitov tarafından Tırgan Köyü'nde yapılmıştır.¹⁹ Bu kazıların ardından Baykal Gölü'nün kuzeybatı kıyısında, Olkhon Adası'nın karşısında P. Horoşih tarafından kazılar yapılmış fakat mezarların daha önce soyulduğu tespit edilmiştir. Sovyet arkeolog Sosnovski ise Selenge Havzası'nın farklı noktalarında 1928-1929 yılında 50 mezar kazmış²⁰ ve Yassı Taş Mezar tanımını ilk kez literatüre sokmuştur.²¹ Yassı Taş Mezar Kültürü'nün çok geniş bir sahaya yayıldığı bilinmektedir. Bu yayılım sahasının tespiti elde edilen maddi kalıntılar üzerinden çizilir. Okladnikov, Yassı Taş Mezarları'ndan elde edilen hançer, balta, büyük mızrak uçları vb. tunç ürünlerin çok geniş bir sahada; İç Moğolistan'da, Ordos'ta, Batı Sibiry bozkırlarında, Karadeniz'in kuzeyindeki İskit topraklarında mevcut bulunduğunu fakat daha çok Baykal Gölü'nün güney kıyıları ve Moğolistan'da yoğun olarak görüldüğünü belirtmiştir.²² Böylece Okladnikov, erken konargöçerlerin Avrasya bozkırlarındaki bağlantılarına işaret etmiştir. Bununla birlikte Baykal Gölü'nde bulunan Olkhon Adası'nda ve de adanın hemen karşı topraklarında yani Baykal Gölü'nün kuzey kıyıları boyunca da pek çok Yassı Taş mezarı keşfedilmiştir.²³ Baykal Gölü'nün güney kıyısında, Ulan-Ude yakınlarındaki Tataurov Köyü'nden akan Selenge'den, Orhun ve Tula'nın birleştiği yere hatta Moğolistan Altaylarına ve oradan Pamir yaylalarına kadar bu mezarların yayıldığı ifade edilmiştir.²⁴ Zabaykal arkeolojisi üzerine çalışan Dikov ise Yassı Taş Mezarları'nın Kobdo Irmağı'ndan (Hovd) Dalay-Nor'a, Baykal Gölü'nden Gobi Çölü'ne, Gobi'den Sarı Irmak'ın kuzeyine ve Tibet'e ve elbette Baykal Gölü güney kıyıları boyunca yayıldığını belirtmiştir.²⁵ Yine yassı taş mezarları üzerine çalışmaları ile tanınan Tsıbiktarov, Kereksur, Figürlü ve Dvortsami olarak tasnif ettiği Yassı Taş mezarlarının yayılım haritasını ayrıntılı olarak çizmiştir. Fakat Olkhon Adası'nın karşısında kalan topraklardaki mezarları ayrı bir harita ile göstermiştir.²⁶ Geyikli taşlar ve dikili levha taşlı mezarlar Tunç Çağı'nın sonundan Demir Çağı başına kadar geçen sürede çok geniş bir sahada yayılmıştır. Buna göre Yassı Taş Mezar Kültürü içerisinde değerlendirilen tüm mezarlar, Kereksurlar da dâhil olmak üzere; Moğolistan'ın doğusunda Sükhbatar Aymak dâhil olmak üzere Khentei Dağlarına, Gobi Çölü ve Gobi-Altay'a, batıdaki tüm Moğolistan topraklarına, Buryatya'nın merkez ve güneyde kalan topraklarına, Tuva, Dağlık Altay ve

18 G. B. Turkin, "Keramika Plitoçnikh Mogil Predbaykalya", *Keramika Kak İstoriçeskii İstoçnik*, 65.

19 Artur Viktoroviç Kharinskiy, M. A. Zaytsev ve Vladimir Vyacheslavovich Svinin, "Plitoçniye Mogılı Priolkhonya", *Kultur i Pamyatniki Bronzovogo i Rannego Zheleznoego Vekov Zabaykalya i Mongolii* (Ulan-Ude: 1995), 64.

20 Nikolay Nikolayeviç Dikov, *Bronzoviy vek Zabaykalya* (Ulan-Ude: 1958), 21.

21 Georgi Petroviç Sosnovski, "Ranniye Koçevniki Zabaykalya", *KSİİMK*, Vıp. VIII (Leningrad: 1940), 36.

22 Aleksey Pavloviç Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii* (Ulan Ude: Akademii Nauk SSSR, 1976), 138.

23 Kharinskiy-Zaytsev-Svinin, "Plitoçniye Mogılı Priolkhonya", 65.

24 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 137.

25 Dikov, *Bronzoviy vek Zabaykalya*, 25.

26 Aleksandr Dondopovich Tsybiktarov, *Kultura Plitoçnih Mogil Mohgolii i Zabaykalya* (Ulan-Ude: İzd. Buryatskogo Gosuniversiteta, 1998), 194-195.

Kazakistan'ın doğusunda kalan topraklara, özellikle İli Irmağı havzasına yayılmıştır²⁷. Hatta Yassı Taş Mezar Kültürü'nün İç Mançurya ile olan bağlantıları, genetik bağlantı da dâhil olmak üzere son yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur²⁸.

Yassı Taş Mezar Kültürü'nün Kronolojisi Üzerine Görüşler

Yassı Taş Mezar Kültürü'nün ilk ortaya çıkışı ile ilgili olarak pek çok tez ileri sürülmüştür ve bu görüşlerden biri Glazkov Kültürü üzerinedir.²⁹ Glazkov Kültürü Sibirya'da görülen Andronovo Kültürü ile çağdaştır. Bir diğer değişle her iki kültürü meydan getiren topluluklar aynı zamanda yaşamışlardır. İkinci görüşe göre Yassı Taş Mezar Kültürü Karasuk Kültürü ile bağlantılıdır. Bu görüş öncelikle Taphar 73 no'lu mezardan elde edilen veriler üzerine Sosnovski tarafından öne sürülmüştür. Sosnovski bu mezar bulguları ile Yassı Taş mezarlarının Yenisey'deki Karasuk Kültürü ve hatta Tagar Kültürü ile olan ilişkilerini ortaya koymuştur.³⁰ Üçüncü görüş ise Kurumçi Kültürü ile olan bağlantıları üzerinedir.³¹ Okladnikov, Kurumçi Kültürü'nü MÖ I. bin yılda Baykal'daki varlıkları arkeolojik bakımdan tespit edilen Türkçe konuşan boylara atfetmekte ve onlardan kalan Runik harfli yazıların bulunduğunu ve bu Türk boyunun da Kurikanlar olduğunu belirtmektedir.³² Bu oldukça önemli bir tespittir. Zira Dashibalov, otokton (yerli) olarak ifade ettiği bu Türk boyunun mezar kültürünü doğrudan Yassı Taş Mezar Kültürü'ne bağlamaktadır.³³

Yassı Taş Mezar Kültürü ile ilgili temel problemlerden biri kronolojik bakımdan bir görüş birliğinin olmamasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu kültür dönemine adını veren Sosnovski, Baykal Gölü'nün uzak doğusunda kalan, Çin ve Moğolistan sınırına yakın bölgede (Zabaykal) kazdığı bu mezarların ilk serisini MÖ VII-IV. yy. arasına, ikinci serisini ise MÖ III-II yy. arasına tarihlendirmiştir. Sosnovski gibi N. N. Dikov da Yassı Taş Mezar Kültürü'nün erken evresi MÖ VII-IV. yüzyıla tarihlendirmiştir.³⁴ Bu kültürün yaygın olarak görüldüğü Baykal, Lena, Selenge ve Angara nehirleri boyunca araştırma ve kazılar yapan Okladnikov ise Yassı Taş Mezar Kültürü'nü MÖ X-III yy. arasına tarihlendirmektedir.³⁵ Burada dikkat çekici husus Okladnikov'un kronolojik tahlilinin Karasuk Kültürü ile eş zamanlı olmasıdır.

27 Prokopi Batyurovich Konavalov, *Etniçeskiye Aspekti İstorii Tsentralnoy Azii* (Ulan-Ude: İzdatelstvo Buryatskogo Hauçnogo Tsentra So Ran, 1999), 19.

28 Sergey Viladimiroviç Alkin, "K voprosu o svyazi kulturny plitočnikh mogil Zabaykalya i kultur epokhi rannego metalla vnutrenney Manchzhurii", *Yevraziyskoye kulturnoye prostranstvo: Aktualnyye problemy arkheologii, etnologii, antropologii* (Irkutsk, 2010), 5.

29 Sergen Çirkin, *Güney Sibirya Arkeolojisi ve Şamanizm* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 69.

30 Sosnovski, "Ranniye Koçevniki Zabaykalya", 40.

31 Bair Balzhinimayevich Dashibalov, *Arkheologicheskiye pamyatniki kurykan i khori (k Vsemirnomu arkheologicheskomu kongressu Ulan-Ude, 1996)* (Ulan Ude: Buryatskim institutom obshchestvennykh nauk SO RAN, 1995), 129.

32 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 44.

33 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 129.

34 Sosnovski, "Ranniye Koçevniki Zabaykalya", 40., Dikov, *Bronzoviy vek Zabaykalya*, 42.

35 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 138.

Yassı Taş Mezar Kültürü'nün başlangıç safhalarını MÖ I. bin yıl öncesine tarihlendiren uzmanlar olduğu gibi Demir Çağı'na tarihlendiren uzmanlar da vardır. Yassı Taş Mezar Kültürü üzerine yazdığı monografisi ile bilinen Tsybiktarov, MÖ XIII-VI yy. arası Yassı Taş Mezar Kültürü'nü iki safhaya (Çulut safhasında Karasuk Kültürü Tunç ürünleri kullanılmaya devam etmiştir) ayırmıştır. Ayrıca P. İ. Şulga MÖ XI-IX. yy. arasına, Dikov ise MÖ VII-II. yy. arasına tarihlendirmiştir.³⁶ Kazakistan'da bulunan Begaz ve Dındıbay Yassı Taş mezarlarından elde edilen ok ucu örneğinden ve mezar yapılarından yola çıkan Kızlasov ve Margulan, MÖ VII-VI. yy. arasına tarihlendirmişlerdir.³⁷ Diğer taraftan Tsybiktarov'un Selenge'de Yassı Taş mezarları sınıfına koyduğu ve MÖ V. yy.a tarihlendirdiği mezarlar için Kharinskiy itiraz ederek, bu buluntuların çok daha erken dönemlere ait olduğunu ifade etmiş³⁸ ve Yassı Taş Mezar Kültürü'nün Baykal'ın batısında MÖ I. bin yılda başladığını Olkhon'un karşı kıyısında kalan topraklarda MÖ II. bin yılın sonlarında başlamasının mümkün görüldüğünü ifade etmiştir.³⁹ Diğer bir husus ise Yassı Taş Mezar Kültürü içerisinde tasnif edilen Kereksur mezarların durumudur. Konolov, Tsybiktarov'un bir Kereksur üzerine daha sonra uygulanmış olan yassı taş üsluplu mezarının keşfini Kereksurların daha erken bir dönemine yani MÖ II. bin yılın sonlarına tarihlendirir şeklinde ifade etmiştir.⁴⁰ Görüldüğü üzere Yassı Taş Mezar Kültürü'nün kronolojisi üzerinde tam bir mutabakat sağlanamamış fakat kültürel devamlılıklar vurgulanmıştır.

Yassı Taş Mezarlarının Genel Özellikleri

Yassı Taş Kültürü mezarlarının yukarıda çizmeye çalıştığımız sınırları ve kronolojik aralığı içerisinde, MÖ II. bin yıldan I. bin yıla, yani Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na ve erken konargöçerler dönemine kadar çok geniş bir coğrafyada yayılmış oldukları görülmektedir. Bu mezarların en dikkat çekici özelliği dikdörtgen şeklindeki levhaların dikey şekilde toprağa yerleştirilmesi ayrıca mezar çukurlarının sığ ve dikdörtgen olarak düzenlenmesidir. Bununla beraber bu mezarlar kendi içerisinde Kereksur, Figürlü Yassı Taş mezarları ve Dvortsami Yassı Taş mezarları olarak tasnif edilmişlerdir.⁴¹ Yassı taş mezarları dikdörtgen biçimde düzenlenmiş olsa da bu kültür dönemi mezarları içerisinde değerlendirilen *figürlü mezarlar* görüntü itibariyle bir hayvanın tamamen yüzülmüş ve açılmış derisine benzemektedir.⁴² Kereksurlar

36 Aleksandr Dondopovich Tsybiktarov, "K Probleme Formirovaniya Koçevogo Skotovodstva v Tsentralnoy Azii i yego Vliyaniya na İstoricheskoye Razvitiye Drevnego Naseleniya Regiona (Po Materialam Kulturi Plitocnih Mogili)", *Kulturi Stepnoy Evrazii i ih Vzaymodeistvie s Drevnimi Tsivilizatsimi*, (Sankt-Peterburg: İİMK RAN, 2012), 409., P. İ. Şulga, "O Hronologii i Kulturnoy İdentifikatsii Pamyatnikov VIII-VI vv. do n.e. Zabaykalya i Severnogo Kitaya", *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, (Ulan-Ude: 2010), 138., Dikov, *Bronzoviy vek Zabaykalya*, 42.

37 Kızlasov ve Margulan, "Plitoçniye Ogradı Mogilnika Begazi", 135.

38 Artur Viktoroviç Kharinskiy, *Predbaykalye v kon. I tys. do n.e.-ser. II tys. n.e.: Genезis Kultur i ikh Periodizatsiya* (İrkutsk: Izdatelstvo Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta, 2001), 65.

39 Kharinskiy, *Predbaykalye v kon. I tys. do n.e.-ser. II tys. n.e. Genезis Kultur i ikh Periodizatsiya*, 107.

40 Konavalov, *Etničeskiye Aspekti İstorii Tsentralnoy Azii*, 21.

41 Tsybiktarov, *Kultura Plitoçnikh Mogil Mohgolii i Zabaykalya*, 126-136.

42 Grişin İry Semenoviç, "O Figurnkh Plitoçnikh Mogilakh Zabaykalya i Mongolii", *KSİA/162* (1980), 12-15.

ise halka bir kuşatma içerisinde dikdörtgen ve levha taşlarla çevrelenmiş mezarların üzerine taşların yığılması şeklinde yapılmışlardır. Cenaze töreninde yapılan uygulamalardan en çok göze çarpanlarından biri ise hem Moğolistan hem de Baykal'daki Yassı Taş mezarlarında at kafataslarının bulunmasıdır.⁴³ Bu at başlarının daha çok kereksurlar etrafında düzenlenen çukurlara gömüldüğü ve binlercesinin bulunabileceği belirtilmektedir.⁴⁴ Bunun beraber Dashibelov tarafından çalışma yapılan Yassı Taş mezarlarındaki iskelet kalıntılarının durumuna göre ölüler yana yatık konumda bacaklar çekik olarak konulmuştur.⁴⁵

Mezarlardaki Antropolojik Bulgular

Gohman, Baykal çevresindeki Yassı Taş Mezarları'ndan soygunlar yüzünden sınırlı sayıda elde edilebilmiş iskeletler ve kafatasları üzerine yaptığı antropoloji çalışması ile mezarlarda hem Dolikokranyal hem de Brakikranyal tipte örnekler bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁶ Diğer taraftan batı Moğolistan ve Orta Moğolistan'daki mezarlardan elde edilen örneklerin Evropoid, kuzey Moğolistan'daki örneklerin Mongoloid olduğu da diğer bir görüştür.⁴⁷ Gohman'a göre bunlar daha sonra Hun bileşimi ve bölgenin yerel sakinleri ile Türk Etnogenezi oluşturmuş ve son dönem Yassı Taş Mezarları'nın Tunç Çağı'nın ardından Demir Çağı'nda Türkler tarafından temsil edildiklerini belirtmiştir.⁴⁸ Hunların polietnik olarak değerlendirilmesi tabii olarak görülebilir ve bu durum maddi kalıntılarla da gözlemlenebilir. Bu durumun açıklamasına yine Çin kaynaklarında geçen ve "Mo-tun'un devletini 26 kabileyi hâkimiyeti altına alarak yükseltmişti" ifadelerinde görebiliriz. Fakat söz konusu gözlemlenen polietnik dönüşüm MÖ II. bin yılın sonunda başlamıştı. Bununla beraber Gohman'ın diğer dikkat çekici tespiti de elde edilebilen insan kalıntılarının evropoid tipi temsil etmediği mongoloid tipi temsil ettiğidir. Bu durum da gayet tabiidir zira Karasuk Kültürü döneminde Evropoidlerin ve mongoloidlerin karışımı başlamıştır.⁴⁹ Diğer taraftan Tsibiktarov, Kereksurlardaki insan antropolojisinin Evropoid ve yassı taş mezarlarının Mongoloid olduğunu ve bu karışımın Kereksur oluşturan Evropoidlerin Baykal'daki Mongoloidlerle karışımı sonrası baskın nüfusun Mongoloidler olduğunu belirtmiş olsa da batı Moğolistan'daki ve orta Moğolistan Khujirt'deki kurganlardan Evropoid tipte

43 Ye.V. Shelepova, "Noviye Svedeniya o Zakhoroneniya Khonskikh Cherepov (Po Rezultatam Issledovaniya Pamyatnika Tytkesken-V1)", *Altaye-Sayanskaya Gornaya Strana i İstoriya Osvoyeniya yeye Kochevnikami* (Barnaul: İzd. Altayskogo Gos. Uni., 2007), 186.

44 Ulziibayar Sodnom, "Hun Öncesi Moğolistan Arkeolojisi", *Kökler Yay Çeken Kavimlerin Şafağı*, haz. Sergen Çirkin, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 108.

45 Dashibelov, *Arkheologicheskiye pamyatniki kurykan i khori*, 129.

46 İlya Losifovich Gohman, "Antropologičeskiye Materiali iz Plitočnıh Mogil Zabaykalya", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*, XVIII (Moskva-Leningrad: 1958), 442-443.

47 Sodnom, "Hun Öncesi Moğolistan Arkeolojisi", 109.

48 Gohman, "Antropologičeskiye Materiali iz Plitočnıh Mogil Zabaykalya", 442-443.

49 Emel Esin, "İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş" *Türk Kültürü El-Kitabı içinde*, II (Cild I/b'den Ayrı Basım), (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), 11.

Örneklerin görülebildiği şekilde ifade etmiştir.⁵⁰ Bununla birlikte Neolitik Çağ'dan Demir Çağı'na değin Yassı Taş Mezar Kültürü akabinde Hunlar ve Türk boy ve devletlerini temsil eden milletin antropolojik olarak birbirleri ile ilişkileri son çalışmalar ile ortaya konulmuştur.⁵¹ Genetik araştırmalar da bu durumu desteklemektedir.⁵² Sonuç olarak Asya'da MÖ II. bin yılın sonunda ortaya çıkan durum, Glazkov, Karasuk ve Tagar Kültürü bağlantıları tespit edilen Hunların bölgeye gelişyle korudukları ve kendilerinin de uygulamaları ile yaygınlaştırdıkları bu mezar kültürünün sınırları Pruşek'e göre Çin kaynaklarında Ti olarak zikredilen boyların yurtlarına kadar yayılmıştır.⁵³

Çin Kaynaklarına Göre Yassı Taş Mezar Kültürü ile Uyum

Pruşek'in bahsettiği bu kabileler MÖ VIII. yüzyılı ihtiva eden Çin kaynaklarında Rong, Di ve Yi gibi adlarla zikredilmişlerdir.⁵⁴ Tsıybiktarov, Yassı Taş Mezar Kültürü'nün son safhasını MÖ V. yüzyıla kadar götürmekte ve Büyük Hun devletinin kuruluşu olarak kabul edilen (MÖ 209) Mo-tun dönemi ile arada üç yüz yıllık bir zaman olduğunu ve Çin kaynaklarının Hunları en erken MÖ V. yy.a taşıyabileceği ifadesi ile⁵⁵ meseleye yüzeysel bakmaktadır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere Hunların erken ataları olan boylar MÖ VIII. yüzyıldaki kaynaklarda açıkça anlatılmışlardır. Bununla beraber Gülnar Kara, Çin kaynaklarında Hunların atası olarak zikredilen Chunwei'den Mo-tun'a kadar yaklaşık bin yıl geçtiğini ifade etmektedir.⁵⁶ Bu da takvimi MÖ 1200'lere kadar geri götürür. Chunwei bir efsaneye dayanmış olsa da Hunların ataları olan boyların Çin kaynaklarındaki durumu artık su götürmez bir gerçek olup Zhou Hanedanı döneminde (MÖ 1046-221) bağlı beyler arasında Di ve Rong adları görülmektedir.⁵⁷

Maddi Kültür Kalıntıları

Maddi buluntuların kronolojik olarak tasnifi yazılı kaynakların verdiği kronoloji ile uyum sağlayınca açık bir şekilde Hunlara bağlanan bu kültür dönemi maddi kalıntılarının özelliklerini belirtmek önemlidir. Diğer taraftan bu kültür dönemine ait mezarların soyguna uğramaları sebebiyle elde edilen ürünler oldukça sınırlıdır. Kil, taş, kemik, bakır, tunç ve nadiren demir

50 Aleksandr Dondopovich Tsybiktarov, "Otrazheniye Diplomatii Drevnikh Kochevnikov Tsentralnoy Azii v Petroglificheskikh, Paleoantropologicheskikh i Topograficheskikh Istochnikakh Kultur Plitochnikh Mogil i Kherekurov (ChastII, k Postanovke Problemy)", *Drevniye kultury Mongolii, Yuzhnoy Sibiri i Severnogo Kitaya Materialy XI Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* (8–11 sentyabrya 2021 goda, g. Abakan), 112.

51 D. Tumen, "Anthropology of Archaeological Populations from Northeast Asia", *Tanguo Daxue Xibao Dongyong Xue Yanjiu Suo* 49/2 (2011), 38.

52 "Whole genome analysis sheds light on the genetic origin of Huns, Avars and conquering Hungarians", erişim 1 Eylül 2023, <https://doi.org/10.1101/2022.01.19.476915>.

53 Esin, *İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/b'den Ayrı Basım)*, 30.

54 Gürhan Kırilen, *Eski Çinin Ötekisi Türkler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 96-117.

55 Tsybiktarov, *Buryatiya v Drevnosti İstoriya*, 124.

56 Gülnar Kara, *Tarihi Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kaynaklarında Asya Hunları* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2021), 17.

57 Kırilen, *Eski Çinin Ötekisi Türkler*, 95.

(geç dönem mezarlardan) gibi malzemeler günlük hayatta kullanılan ürünlerin yapımında kullanılmıştır. Bu ürünler arasında keramik parçaları, günlük hayatta kullanılan eşyalar ve silahlar, takılar vb. bulunmaktadır. Silahlar arasında İskit kültürü içerisinde oldukça çok sık görülen balta, kelt ok ve büyük mızrak uçları bulunmaktadır. Bununla birlikte konargöçer bu boylar usta at binicileri oldukları için at binmek için tunçtan aparatlar üretmişlerdir.⁵⁸ Okladnikov, Zabaykal Bölgesi'nde Yassı Taş Mezar Kültürü sakinlerinin, MÖ II. binlerin sonunda döküm tekniğinde mükemmel seviyeye ulaşmış gerçekçi hayvan görünümlü zarif süslemeleri taştan yaptıkları kalıplarda bakır ve tunçtan döküm ile ürettiklerini ve Yassı Taş Mezar Kültürü döneminde Sibiry'a da örneğine rastlanmayacak şekilde tripod çömlek üretimi yaptıklarını belirtmiştir. Bununla beraber Okladnikov, yassı taş mezarlarından tespit edilen ürünler arasında bazı altın takılar, malakit-turkuaz-akikten ve diğer yarı değerli taşlardan yapılmış boncuklar ile Hint Okyanusu ve İran Körfezinde bulunabilecek deniz kabuklarının olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ Bununla beraber Moğolistan'dan Baykal çevresine, Sibiry'a hatta Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda mevcut olduğu tespit edilen *Geyikli Taşlar* da Yassı Taş Mezar Kültürü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Okladnikov geyikli taşların yassı taş mezarlarının yaygın olduğu yerlerde bulunduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Son yapılan çalışmalar Moğolistan'dan Kafkaslara kadar 1241'i Moğolistan topraklarında tespit edilmiş 1500 geyikli taş olduğunu yönündedir.⁶¹ Geyikli taşların yanı sıra Yassı Taş Mezarları etrafında bu dönemde insan suretli veya suretsiz bazıları şu an kayıp olan taşların da dikildiği tespit edilmiştir.⁶² Bu coğrafya aynı zamanda İskitlerin yayılım sahasını da göstermektedir. Çömlekler üzerindeki bezemeler ise Harinsky tarafından 3 sınıfta (Hujirskaya-Tırganskaya ve Hujir-Nogayskaya) tasnif edilmiş ve bezeme olarak kordon baskı ve inci motiflerinin kullanıldığı belirtilmiştir.⁶³ Moğolistan Bulgan eyaletinin Khutag-Öndör köyündeki mezardan tunç başlık ile Khentii eyaleti Binder Köyü Asgat mezarındaki at biçimli tunç süsler de diğer keşifler arasındadır.⁶⁴

Sonuç

MÖ II. bin yıldan itibaren Orta Asya'da belirli bir mezar gömü kültürü ortaya koyulmuş, ataerkil aile yapısını işaret eden kurganlar meydana getirilmiştir. Bu kurgan yapıları ve mezar üsulleri Türkler ve onların ataları Hunlar tarafından da tatbik edilmiştir. Bu durum fiziki antropoloji bakımından Evropoid, konar-göçer Andronovo topluluğunun MÖ II bin yıl etrafında Ural bozkırlarından yola çıkarak çok geniş bir coğrafyaya yayılması sonucunda gerçekleşmiştir.

58 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 138-139.

59 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 142.

60 Okladnikov, *İstoriya i Kultura Buryatii*, 140.

61 Ulziiibayar, "Hun Öncesi Moğolistan Arkeolojisi", 109.

62 Jan Bemmann and Ursula Brosseder, "A long standing tradition- Stelae in The Steppes with a special focus on the Slab Grave Culture". *Aktualnyye Voprosy Arkheologii i Etnologii Tsentralnoy Azii* (Ulan-Ude: Izdatelstvo BNTS SO RAN, 2017), 14-25.

63 Turkin, "Keramika Plitoçnikh Mogil Predbaykalya", 65-66.

64 Sodnom, "Hun Öncesi Moğolistan Arkeolojisi", 111.

Maddi kalıntılardan yola çıkarak bu topluluğun doğuda son geldikleri yerlerin bugünkü Hakasya toprakları olduğu bilinmektedir. Demir Çağı'nın başlarında Hakasya topraklarında Andronovo kabilelerinin ardından gelen torunlar yeni bir dönemi başlatmışlardır. Bu dönem arkeoloji ve tarih literatürüne Karasuk Kültürü olarak geçmiştir. MÖ I. bin yıl olarak tarihlendirilen bu dönemdeki Evropoid insan tipi Çin'in kuzeyinden gelen göç hareketleri ve Yenisey, Selenge, Angara etrafındaki Mongoloidlerle yapılan evlilikler ile değişmeye başlamıştır. Yassı Taş Mezar Kültürü olarak adlandırılan bu kültür döneminde, Karasuk döneminde başlayan Evropoid-Mongoloid karışımı zirve yapmıştır. Dikdörtgen olarak oluşturulan mezar çukurları dikey olarak yerleştirilen taş levhalar ile sınırlandırılmıştır. Kimi zaman taşlardan örülmüş daire kuşatmalar ile çevrilen bu kurganların üst yüzey kısmı yine taşlar ile kapatılmıştır. Mezarlar bazen bireysel bazen de aileler için çoklu şekilde düzenlenmiştir. Sırtüstü, kimi zaman bacaklar dizlerden yana doğru kırık vaziyette yatırılan ölünün baş kısmı mezar çukurunun içerisine kuzey veya doğu yönüne doğru yerleştirilmiştir. Tarafımızca bu mezar yapı üslubu en erken olarak Andronovo Kültürü dönemine kadar götürülebilir. Sığ mezar çukuru uygulaması, dikdörtgen mezar çukuru ve çukurun taş levhalar ile belirlenmesi kanaatimizce önemlidir. Yassı Taş Kültürü mezarlarından konargöçerler arasında ilk örneklerinin Andronovo Kültürü mezarlarında olduğu gibi at kemikleri elde edilmiştir. Andronovo Kültürü'nün son safhası olan Begaz mezarları ile Yassı Taş Mezar Kültürü ilişkileri arkeologlar tarafından da ifade edilmiştir. Baykal ve Moğolistan çevresinde çok geniş bir sahaya yayılmış olduğu görülen bu kültüre ait mezar üslubu, Çin kaynaklarında da bu topraklarda varlığı tespit edilen Hun öncesi boylar, Hunlar ve Hunların ardından gelen boylar tarafından tatbik edilmiştir. Son yapılan arkeolojik ve genetik çalışmalar da Hun mezarlarındaki insan antropolojisindeki etnogenез ve Yassı Taş Mezar Kültürü'nün yüksek etkisini göstermektedir. Oldukça önemli bir döneme karşılık gelen ve Hunlar ve ardından gelen torunları Türklerin ortaya çıktığı bu kültür döneminin özel bir çalışma olarak ayrıntıları ile ortaya konulması çok önemlidir ve ileride yapılacak çalışmalara bir başlangıç oluşturması bakımından tarafımızca genel hatları ile döneme dair bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Teşekkür: Makalenin yayımlanması sırasında teknik olarak emeği geçen herkese ve İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuasına teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: I would like to thank everyone who contributed technically during the publication of the article and Istanbul University journal of Turkology.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar / References

- Alkin, S. V. “K voprosu o svyazi kultury plitočnikh mogil Zabaykalya i kultur epokhi rannego metalla vnutrenney Manchzhurii”, *Yevraziyskoye kulturnoye prostranstvo: Aktualnyye problemy arkheologii, etnologii, antropologii*, 4-11. Irkutsk: 2010.
- Bayburt, Ahmet Ziya. *İskit Kültürünün Oluşum Evresinde Begazi-Dandıbay Kültürü*. Ankara: Atayurt Yayınları, 2022.
- Bemmann, Jan. ande Brosseder, Ursula. “A long standing tradition- Stelae in The Steppes with a special focus on the Slab Grave Culture”, in *Aktualnyye Voprosy Arkheologii i Etnologii Tsentralnoy Azii*, 14-25. Ulan-Ude: Izdatelstvo BNTS SO RAN, 2017.
- Çirkin, Sergen. *Güney Sibiry Arkeolojisi ve Şamanizm*. İstanbul: YKY, 2019.
- Dashibalov, Bair Balzhinimayevich. *Arkheologicheskiye pamyatniki kurykan i khori (k Vsemirnomo arkheologicheskomu kongressu Ulan-Ude, 1996)*. Ulan Ude: Buryatskim institutom obshchestvennykh nauk SO RAN, 1995.
- Dikov, Nikolay Nikolayevič. *Bronzoviy vek Zabaykalya*. Ulan-Ude: 1958.
- Esin, Emel. “İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş” *Türk Kültürü El-Kitabı içinde*, II, 11. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Gohman, İlya Losifovich. “Antropologičeskiye Materialı iz Plitočnikh Mogil Zabaykalya”. *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii*: T. XVIII, Moskva-Leningrad: (1958): 428-443.
- Grişin, İry Semenoviç. “O Figurnkh Plitočnikh Mogilakh Zabaykalya i Mongolii”. *KSİA*: 162 (1980): 12-15.
- Gryaznov, Mihail Petroviç. “Pamyatniki Karasukskogo Etapa v Tsentralnom Kazahstane”. *SA*: XVI, Editör. M.İ. Artamanov (1952): 129-163.
- Kaipakar, K. “Eski Dönemde Kazakistan”. *Kazakistan Tarihi Makaleler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Kara, Gülnar. *Tarih Kayıtları ve Han Hanedanı Tarihi Biyografilerine Göre Çin Kaynaklarında Asya Hunları*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2021.
- Kharinskiy, Artur Viktoroviç ve Zaytsev, M. A.- Svinin, Vladimir Vyacheslavovich. “Plitochnıye Mogılı Priolkhonya”. *Kultur i Pamyatniki Bronzovogo i Rannego Zheleznogo Vekov Zabaykalya i Mongolii*, 64-78. Ulan-Ude: 1995.
- Kharinskiy, Artur Viktoroviç. *Predbaykalye v kon. I tys. do n.e.-ser. II tys. n.e.: Genезis Kultur i ikh Periodizatsiya*. İrkutsk: Izdatelstvo Irkutskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta, 2001.
- Khazanov, Anatoly M. *Göçebe ve Dış Dünya*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Kırilen, Gürhan. *Eski Çinin Ötekisi Türkler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Kızlasov, Leonid Pomanoviç ve Margulan, Alkey Hakanoviç. “Plitochnıye Ogradı Mogilnika Begazi”. *KSİİMK*: XXXII, Moskva-Leningrad: İzd. Nauk, (1950): 126-136.
- Kiselev, Sergey Vilodimiroviç. *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*. Moskva: Akademii Nauk SSR, 1951.
- Konavalov, Prokopi Batyurovich. *Etničeskiye Aspekti İstorii Tsentralnoy Azii*. Ulan-Ude: İzdatelstvo Buryatskogo Hauçnogo Tsentra So Ran, 1999.
- Margulan, Alkey Hakanoviç ve Abdulmanap Medeuovic, Orazbayev. “Begazi-dandıbayevskaya kultura”. *Drevnyaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana*. Alma-Ata: Nauka, 1966.
- Molodin, V. İ. –Epimohov, A. V. -Marçenko, J. V. “Radiouglerodnaya Hronologiya Kultur Epohi Bronzı Urala i Yuga Zapadnoy Sibiri: Printsipi i Podhodi, Dostijeniya i Problemi”. *Vestnik Novosibirsk Gosuderstvenna Universiteta. Seriya İstoriya, Filologiya*. XIII/3 (2014): 136-167.

- Okladnikov, Aleksey Pavloviç. *İstoriya i Kultura Buryatii*. Ulan-Ude: Akademii Nauk SSSR, 1976.
- Rásonyi, László. *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Salmikov, Konstantin Viladimiroviç. “Andronovskiye Poseleniya Zauralya”. *SA XX Moskva: Akademii Nauk SSR*, (1954): 213-253.
- Shelepova, Ye.V. “Noviye Svedeniya o Zakhoroneniya Konskikh Cherepov (Po Rezultatam İssledovaniya Pamyatnika Tytkesken-V1)”. *Altaye-Sayanskaya Gornaya Strana i İstoriya Osvoyeniya yeye Kochevnikami*. Barnaul: İzd. Altayskogo Gos. Uni, (2007): 185-188.
- Sodnom, Ulziibayar. “Hun Öncesi Moğolistan Arkeolojisi”. *Kökler Yay Çeken Kavimlerin Şafağı*. Hazırlayan Sergen Çirkin. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Sosnovski, Georgi Petroviç. “Ranniye Koçevniki Zabaykalya”, *KSİİMK*, Vıp. VIII, Leningrad: 1940.
- Şulga, P. İ. “O Hronologii i Kulturnoy İdentifikatsii Pamyatnikov VIII-VI vv. do n.e. Zabaykalya i Severnogo Kitaya”. *Drevnie Kulturi Mongolii i Baykalskoy Sibiri*, Ulan-Ude: (2010) 135-140.
- Tsybiktarov, Aleksandr Dondopovich. “K Probleme Formirovaniya Koçevogo Skotovodstva v1 Tsentralnoy Azii i yego Vliyaniya na İstoricheskoye Razvitiye Drevnego Naseleniya Regiona (Po Materialam Kulturi Plitocnih Mogili)”, *Kulturi Stepnoy Evrazii i ih Vzaymodeistvie s Drevnimi Tsivilizatsimi*. Sankt-Peterburg: İİMK RAN, (2012): 406-412.
- Tsybiktarov, Aleksandr Dondopovich. “Otrazheniye Diplomatii Drevnikh Kochevnikov Tsentralnoy Azii v Petroglificheskikh, Paleoantropologicheskikh i Topograficheskikh İstochnikakh Kultur Plitochnikh Mogil i Kherekurov (ChastII, k Postanovke Problemy)”. *Drevniye kultury Mongolii, Yuzhnoy Sibiri i Severnogo Kitaya Materialy XI Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii 8–11 sentyabrya 2021 goda*, g. Abakan: 109-115.
- Tsybiktarov, Aleksandr Dondopovich. *Buryatiya v Drevnosti İstoriya*. Vıp.No. 3 Ulan-Ude: İzd. Buryatskogo Gosuniversiteta, 1999.
- Tsybiktarov, Aleksandr Dondopovich. *Kultura Plitocnih Mogil Mohgolii i Zabaykalya*. Ulan-Ude: İzd. Buryatskogo Gosuniversiteta, 1998.
- Tumen, D. “Anthropology of Archaeological Populations from Northeast Asia”. *Dongyang Xue 東洋學 49* (2011/ 2) Tanguo Daxue Xiao 檀國大學校 Dongyang Xue Yanjiu Suo 東洋學研究所, 23-50.
- Turkin, G. B. “Keramika Plitocnih Mogil Predbaykalya”, *Keramika Kak İstoriçeskii İstochnik*, Tobolskii Gosudarstvennyy Pedagogičeskii İnstitut im. D. İ. Mendeleeva, Tobolsk (1996): 65-66.
- Vadetskaya, Elga Borisovna. *Sibirya Kurganları*. Çeviren Atilla Bağcı. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay, 2014.
- Volkov, Vitali V. “Early Nomads of Mongolia”. *Nomads of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*, Editör Jeannine Davis Kimbal-Vladimir A. Bashilov-Leonid T. Yablonsky, Berkeley, CA: Zinat Press, (1995) 319-334.
- Whole genome analysis sheds light on the genetic origin of Huns, Avars and conquering Hungarians. Erişim 1 Eylül 2023. <https://doi.org/10.1101/2022.01.19.476915>.
- Yıldırım, Elvin ve Kürşat Yıldırım. “Güney Sibirya Seyahati 3/Hakasya”. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* (2017): 37-46.
- Zah, Viktor Alekseyeviç. “Koptyakovskaya Kultura v Nijnem Prittobolye”. *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii* 17/2 (2012): 29-40.